

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.10>
УДК 304(477)

Ірина Грабовська

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА ФІЛОСОФІЯ / ФІЛОСОФІЯ В УКРАЇНІ ДОБИ УРСР ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО ГУМАНІТАРНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена розгляду методологічної проблеми сучасного наукового гуманітарного дискурсу в Україні – співвідношенню понять «українська філософія»/ «філософія в (на) Україні» в добу УРСР. На основі короткого історичного екскурсу з історії розвитку філософського процесу на теренах України та діаспори, авторка показує, наскільки складним є завдання віднесення певних філософських теорій, ідей та постатей мислителів до однієї із зазначених категорій. У статті проведено аналіз існуючих розробок із даного питання, а також запропонована авторська версія його вирішення. Запропоновано також орієнтуватись на підхід, розроблений Віленом Горським, при вирішенні питання співвіднесення понять «української філософії»/«філософії в (на) Україні» в добу УРСР.

У висновках акцентовано увагу на тому, що, попри те, що питання «української філософії»/«філософії в Україні» радянського періоду певним чином викладено і вирішено навіть на рівні підручників із філософії, воно все ще залишається відкритим. Але, вочевидь, «остаточного і безповоротного» вирішення цієї дилеми ніколи не будемо мати, зокрема, і через певну умовність такого поділу, який все ж має сенс як символічне означення крайніх позицій у розвитку філософії на цих землях у добу УРСР, як і власне всієї гуманітарної культури загалом. Щодо пошуку критеріїв віднесення певного явища чи постаті до української філософії, він, безумовно, повинен продовжуватись при врахуванні принципу співвіднесеності низки критеріїв, які зрештою дозволять оцінити певне філософське явище як цілісність з точки зору розширення саме українського культурного кола через поглиблення його саморефлексії та самокритики.

Ключові слова: Україна, українська філософія, філософія в (на) Україні, доба УРСР, культурне коло, Вілен Горський, Дмитро Чижевський.

Iryna Grabovska

PhD in Philosophy, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

UKRAINIAN PHILOSOPHY / PHILOSOPHY IN UKRAINE IN THE TIME OF UKRAINIAN SSR AS A PROBLEM OF MODERN HUMANITARIAN DISCOURSE

Abstract. The article is devoted to the consideration of the methodological problem of modern scientific humanitarian discourse in Ukraine - the relationship between the concepts of "Ukrainian philosophy" / "philosophy in Ukraine" in the days of the USSR. Based on a brief historical digression on the history of the philosophical process in Ukraine and the Diaspora, the author shows how difficult it is to assign certain philosophical theories, ideas and figures of thinkers to one of these categories. The article analyzes the existing developments on this issue, as well as proposes the author's version of its solution. It is also proposed to focus on the approach developed by Vilen Horsky in addressing the issue of correlating the concepts of "Ukrainian philosophy" / "philosophy in Ukraine" in the days of the USSR.

The conclusions emphasize that, despite the fact that the issue of "Ukrainian philosophy" / "philosophy in Ukraine" of the Soviet period is in some way set out and resolved even at the level of philosophy textbooks, it still remains open. But, obviously, we will never have a "final and irreversible" solution to this dilemma, in part because of a certain conditionality of such a division, which still makes sense as a symbolic definition of extreme positions in the development of philosophy in these lands in the USSR, as well as the whole humanitarian culture in general. As for the search for criteria for assigning a certain phenomenon or figure to Ukrainian philosophy, it should certainly continue, taking into account the principle of correlation of a number of criteria that will ultimately assess a certain

philosophical phenomenon as a whole in terms of expanding the Ukrainian cultural circle through deepening its self-reflection.

Keywords: *Ukraine, Ukrainian philosophy, philosophy in Ukraine, the time of the Ukrainian SSR, cultural circle, Vilen Horsky, Dmytro Chyzhevsky.*

Однією із дражливих тем, яка фактично одразу актуалізувалася після отримання Україною незалежності у 1991 р. та із розвитком процесу «відмови» від советського минулого, стала тема наявності/відсутності української філософії доби УРСР. Питання ставилось настільки гостро, що мова йшла про можливість неіснування Інституту філософії тоді вже НАНУ. Навіть висловлювалась вимога закриття цього «головного ідеологічного рупору КПСС і тоталітаризму в Україні». Причини для формування такої думки були, хоча «головним рупором» Інститут філософії насправді ніколи не був, кілька його працівників на початку 1970-х були заарештовані чи звільнені з роботи, а під час перебудови значна частина філософів узяла участь у демонтажі тоталітарної та колоніальної систем. Втім, були і серйозніші причини – мовляв, академічної української філософії та гуманітаристики на загал немає – є тільки окремі постаті дисидентів. Як зазначав філософ В. Лісовий, «скептичне ставлення до української філософії, що у крайніх випадках призводить до заперечення існування української філософії, значною мірою зумовлене недостатньою ознайомленістю з інтелектуальними здобутками українців, у т.ч. і в галузі філософії» [10, с.30].

«Переоцінка цінностей» у галузі філософії активно розпочалась у 60-ті-початок 70-х рр. ХХ ст., під час так званої «хрущовської відлиги», зазначав В. Шинкарук. Рефлексію над пройденим та досягнутим на філософському терені періоду УРСР після початку горбачовської перебудови, а особливо ж після отримання Україною незалежності варто розглядати як другу хвилю самоаналізу філософською та більш широкою інтелектуальною громадськістю реальних здобутків філософії України за увесь період советської влади на цих землях [17, с.57-72].

Сьогодні вже напрацьований певний корпус текстів, від наукових, суто академічних, до науково-популярних та підручникових, у яких розглядається феномен філософії в Україні та власне української філософії доби УРСР як факт. Ці роботи обґрунтовано доводять, що філософія в радянській Україні таки була. Але поглиблене вивчення цього питання висуває низку нових проблем, а саме: а яка це філософія? Чи справді філософією можна назвати все те, що існувало в УРСР під цією назвою? Чи усі періоди функціонування філософських інституцій того періоду можна справді віднести до повноцінної філософської діяльності? Які періоди найбільш продуктивні у філософському плані в межах епохи УРСР? Тощо. Зрештою, всі ці питання виводять на основне методологічне для філософського розмислу запитання: чи існує національна українська філософія і чим, власне, відрізняється національна філософія від філософії як такої? До того ж

«...виникає питання про критерії віднесення індивідуального суб'єкта філософування до певної національної культури» [14], як і філософської теорії чи кола ідей.

Наведені вище проблеми залишаються актуальними і для нашого часу та даного дослідження. Зрештою, для будь якого дослідження важливим моментом є прагнення до порозуміння, якого, на думку філософа С. Кримського, важко досягти, не дотримуючись «принципу єдності концепту – єдності розуміння вживаних термінів. ... людям, які вступають у герменевтичні відносини, необхідно виробити єдність концепту» [11, с.276].

Для України доби УРСР зазначена методологічна проблема конкретизується у з'ясуванні питання відмінності української філософії від філософії в Україні (для того часу: на Україні).

Варто зазначити, що наведене вище питання повставало перед українськими філософами навіть і в добу УРСР, хоча, здавалось би, в епоху «єдино верного учення» навіть постановка цієї проблеми була неможливою. Класовий підхід виключав будь які різночитання у трактуванні тієї чи іншої філософської теорії чи постаті філософа. Ці феномени ставали легітимними, якщо вони слугували справі пролетаріату і йшли жорстко у річищі марксизму-ленінізму, на певному етапі до цієї двочленки ще додавалось «сталінізму». Саме такі потрапляли у коло дозволених для дослідження, вивчення і подальшого викладання у вузах. Якщо ж ні, їхні носії оголошувались буржуазними націоналістами або ж їхніми посіпаками, а самі теорії рішуче викидалися «на смітник історії».

Проте, як зазначають дослідники філософського процесу на теренах України, загальноєвропейський контекст був характерною ознакою вітчизняної філософії ще у 1920-ті роки. І це стосувалось не лише марксистської, але і немарксистської філософії. Вільний рух ідей, концепцій і теорій забезпечувався свободою пересування та проживання, як фізичного, так і інтелектуального, носіїв цих ідей у європейському просторі. Наприклад, В. Винниченко з його літературно-філософськими екскурсами тих років був яскравим «європейцем», при тому що його зібрання творів друкувалося в радянській Україні. До того ж рівень освіченості професійних філософів і культурологів в УСРР був достатньо високим. Ці мислителі як правило знали декілька мов і багатьма з них вільно спілкувались і писали [Див про це детальніше: 9]. Так, наприклад, філософ Юринець, розстріляний у 30-х рр. радянською владою, знав 10 мов.

Але українізації культурного життя не судилося збутися вповні на початку ХХ ст. «В 20-ті роки тільки почали розкриватися різноманітні можливості української культури, що їм розквітнути в найближчу

епоху не судилося, - зазначав М. Попович. - З наближенням «великого перелому» ситуація в українській науці ставала дедалі драматичнішою» [15, с.599]. Дана характеристика повною мірою стосується і розвитку філософського процесу на українських землях, що перебували під владою більшовиків.

Радикальна зміна ситуації відбулася з початком 1930-х. Філософський простір України в ті роки радянською владою вже розцінювався як «засмічений петлюрівськими кадрами». Від фізичної розправи, жорстоких репресій часто могла врятувати лише втеча. Так вдалось вижити ряду філософів з України завдяки втечі до Москви. Мова йде про відомого психолога Сергія Рубінштейна, Олександра Запорожця. До Ленінграду перебрався доцент філософії з Одеси Козерюк (після таборів – письменник Сергій Снегов, добре відомий в СРСР). Можна назвати ще кількох марксистів-філософів того часу, які були знищені наприкінці 1930-х – так само, як й академік В. Юринець: академік С. Семковський, професори П. Демчук та Т. Степовий. «Вчасно переїхав до Москви психолог і філософ, доктор філософії Марбурзького університету С. Рубінштейн, відбувши п'ять років ГУЛАГу, зумів під час війни виїхати на Захід й описати розгром української філософської науки колишній студент Юринця Гр. Костюк, пережив багаторічні поневіряння в ГУЛАГу, але втратив здоров'я та філософську наснагу професор філософії К. Ярошевський» [9]. Українська філософська думка разом з її носіями вбивалась у ГУЛАГу. Доба і марксистів європейського стибу, і «червоних професорів» закінчилася; як справедливо зауважує В. Білодід, «академічну філософію в Україні було буквально розстріляно... Тому, коли в 1936 р. ВУАМЛІН ліквідували і всі інститути передавалися Академії наук УРСР, Інститут філософії припинив існування не тільки фактично, а й юридично» [1, с.39]. Контакти з Європою та світом перервалися. «Доба Комінтерну», коли існувала можливість контакту з західними марксистами, теж реально закінчилася. Фактично увесь період від 30-х р. ХХ ст. до «хрущовської відлиги» в УРСР характеризується відсутністю філософії як такої та повною заміною її ідеологією, жорстко вивіреною у відповідності до сталінського «Короткого курсу історії ВКП(б)».

«Значно вільнішим був розвиток української професійної філософії за межами радянської України, в тому числі й на теренах Галичини. Тут слід назвати передусім таких мислителів, як-от доктора права Дмитра Донцова, докторів філософії Дмитра Чижевського, Миколу Шлемкевича та Івана Мірчука» [9]. У 1939-43 р. склалася тяжка ситуація і для філософів-українців за межами СРСР. До закінчення Другої світової війни говорити про якийсь розвиток української філософії не випадає. Позарадянська філософія існувала, та вона жевріла на маргінесах європейського культурного простору. Після війни – табори ДіПі, потім еміграційні заклади в Європі та США, потім – українознавчі інститути у США та Канаді, окремі професори західних вишів. А те, що

було в СРСР, могло зватися філософією тільки в межах студентських гуртків із вивчення початкового курсу філософії. В УРСР чи не єдиним академічним філософом, який мав авторитет як філософ серед науковців-нефілософів, був професор Омеляновський, обізнаний у проблемах природознавства. У 1946-1952 роках – перший директор Інституту філософії АН УРСР. Усі його філософські тексти писались російською мовою. У цей період історія філософської думки в Україні, як і все українське подавалося як частка того, що нині зветься «руським миром», включно з творчістю Тараса Шевченка. Логічним завершенням цього періоду стала книга з історії філософії України. «В результаті майже шестилітньої праці було написано текст обсягом у 44 друкованих аркуші, який в 1961 р. макетували у вигляді книги і розіслали до наукових центрів республіки для обговорення... При цьому – і це вражаюча і промовиста «деталь» – історію української філософської думки викладали російською мовою!» [1, с.168-169]. Та настав інший час, частина сталінських догм відійшла в минуле, і книга ця світу не побачила.

Новий етап у розвитку філософської думки на Україні наступив після ХХ з'їзду КПРС, який став поштовхом до процесу десталінізації. З кінця 1950-х років в УРСР починається відродження української філософської думки, яке ґрунтується на так званому «автентичному марксизмі» та на тій частині ленінської спадщини, яка в минулі десятиліття перебувала на другому плані («Філософські зошити»). Ці тексти та ідеї, які в них містилися, давали змогу розвивати різні напрями філософської, соціологічної та психологічної думки. Важливими імпульсами тут стали публікації у Москві перекладів низки західних філософів ХХ століття (передусім із так званого «прогресивного табору», до якого входили, втім, такі значні постаті, як Бертран Рассел), серед них – тих, хто пізніше був оголошений ревізіоністами – як-от Роже Гароді, Жан-Поль Сартр, а також польських і чеських неортодоксальних філософів (наприклад, Адам Шафф). Почалася участь радянських філософів у міжнародних конгресах, а також безпосередні контакти з польськими та чеськими філософами з числа неомарксистів. На загал, кінець 1950-х і 1960-ті позначені розвитком української філософії в УРСР синхронно з розвитком цілої низки західних філософських течій. Хоча це і був «запізнілий», «навздоганяльний» розвиток із використанням «реверансів» у бік «мудрої партії», але зі щирими посланнями на Маркса та Леніна, на ті їхні ідеї, які засадничо суперечили сталінізму (а таких ідей вистачало, передусім не у суто політичних, а в теоретичних творах і «метафізичних» начерках «для себе»).

У цьому плані показово, що Володимир Шинкарук у 1954 році захищає кандидатську дисертацію, присвячену філософським поглядам російського «революційного демократа», як тоді

писалося, О. Радищева, а в 1964 – присвячену філософії Гегеля. Власне, його монографія «Діалектика, логіка та теорія пізнання Гегеля» - це і є дисертаційна робота. Вона одержала широке визнання. 1964 року В. Шинкарук отримав за неї Золоту медаль Гегелівського Товариства (Париж). Хоча займатися німецькою класичною філософією Шинкарук почав ще у студентські роки (закінчив філософський факультет КДУ у 1950-му), але доводилося йти «правильним» шляхом. Відтак кандидатська дисертація Шинкарука не відрізняється оригінальністю. Не були надто оригінальними і статті Шинкарука з проблем діалектичного матеріалізму, надруковані в другій половині 1950-х. Але автор писав їх українською мовою, що слугувало розвитку української філософської термінології. Проте докторська дисертація та відповідна книга Шинкарука відрізняється цілісністю бачення філософії Гегеля, прагненням актуалізувати ідеї Гегелівської феноменології та іманентною енергетикою. В монографії про філософію Канта, яка вийшла через 10 років, усього цього було вже значно менше – часи знову змінилися, тепер уже на гірше [Див про це детальніше: 9].

Загалом советська філософія сталінського періоду являла собою плебейський варіант марксизму, неєвропейський за своєю суттю. Тож автентичний марксизм (а якраз у другій половині 1950-х були вперше опубліковані російською мовою тексти молодого Маркса) давав можливість дуже далеко відійти від сталінської догматики та від догматики як такої, обґрунтовуючи це відходження текстами самого Маркса. Тому-то звернулися ті молоді українські філософи, які прагнули вийти за межі догматизму, до автентичного марксизму, обравши в ньому пафос повернення людини до самої себе в повнокровному діяльному бутті, у безмежжі можливостей, з ідеєю людського самоздійснення шляхом знаходження своєї цілісності (нової, найвищої) та зняття відчуження індивіда і роду, роду і природи, можливості і дійсності, сутності й існування. Акценти ставилися на дослідженні свободи як історично конкретної діяльності, де людина набуває самостійності, творячи у складі «вільно асоційованого» суб'єкта і стверджуючи своїми вчинками вселюдські цінності.

У цій атмосфері та з використанням нових можливостей філософування й будував «київську школу» П. Копнін. Як зауважив пізніше, у середині 1990-х років, активний учасник тих процесів культуролог та історик філософії Вілен Горський, «наукові інтереси П.В. Копніна були зосереджені навколо дослідження проблем логіки, теорії пізнання й методології наукового пізнання. Всупереч вульгарному онтологізмові та вульгарному соціологізмові, притаманному офіційно декретованій версії філософії діалектичного та історичного матеріалізму, П.В. Копнін акцентує увагу на гуманістичній спрямованості філософії. Філософія, підкреслював він, повинна зосередити увагу не на

вивченні неблаганних, не залежних від людини, «об'єктивних законів», що діють в природі й суспільстві, а на тому, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі її діяльності. Розмірковуючи над природою знання, передусім знання наукового, він прагне окреслити його в контексті сукупного досвіду, здобутого людством. Цим визначалось спрямування наукового пошуку створеної ним київської школи «логіки наукового пізнання». Видана 1965 р. під такою назвою книга підготовлена колективом, який очолив П.В. Копнін, була перекладена на ряд іноземних мов й започаткувала широку популярність цієї школи серед фахівців багатьох країн світу. Наукові інтереси Копніна були зосереджені на дослідженні проблем логіки, гносеології й методології наукового пізнання. Копнін акцентує увагу на гуманістичній спрямованості філософії. У підручниках велася мова про ідеї марксизму-ленінізму як щось готове до вжитку, цілісне й доконане, а Павло Копнін проголошував марксизм «відкритою теоретичною системою» та писав, що «кожна наукова ідея – історично минулий ідеал пізнання».

Наступником, другом і учнем П. Копніна був В. Шинкарук, з ім'ям якого пов'язують антропологічний поворот в українській філософії.

Характеризуючи інтелектуальні процеси доби шістдесятників В.І. Шинкарук зазначав: «Надзвичайно складним був процес "переоцінки цінностей" у царині філософії» [17, с.57]. Ці слова можна частково віднести і до часу горбачовської перебудови та періоду української незалежності. Частково, оскільки процес осмислення здобутків філософії доби УРСР як і раніше є складним, суперечливим і непростим. Зрештою, як і вся та епоха. З іншого ж боку, «хрущовська відлига» не минулася надаремне. Вона породила цілі покоління нових філософів України, які фактично провели ревізію догматичного марксизму-ленінізму-сталінізму, створивши підґрунтя для усталення нових ідей і «протягнення» філософських західних ідей у вітчизняний інтелектуальний простір. Шинкарук так описує той час: «"Хрущовська відлига" не минула безслідно. 1960-ті роки сформували і в самому Інституті, і в університеті (завдяки випускникам якого відбувалося оновлення Інституту) колектив, який виявився здатним навіть під ідеологічним "ковпаком" творчо ставити й плідно досліджувати актуальні проблеми сучасної філософської науки» [17, с.71]. І далі філософ роздумує «чим же були насправді той філософський ревізіонізм і ті "методологічні збочення" та "помилки", за які нас критикували наприкінці 60-х – на початку 70-х років? Насправді це були новації у філософських дослідженнях, що виходили за межі філософської догматики офіційних курсів діалектичного та історичного матеріалізму, побудованих головно на працях В.І. Леніна "Матеріалізм і емпіріокритицизм" та Й.В. Сталіна "Про діалектичний та історичний матеріалізм". Про новації у розумінні предмета філософії вже

засначалося. Інші істотно пов'язані, по-перше, з поверненням до "автентичного" прочитання "раннього" Гегеля ("Феноменологія духу" та ін.) і "молодого" Маркса ("Економічно-філософські рукописи 1844 року" та ін.), по-друге, з відходом від антропологізму плехановсько-ленінської концепції діалектичного матеріалізму на засадах розробки (як засадової ідеї філософії К. Маркса) поняття суспільно-історичної *практики*, предметної *діяльності* як способу людського буття у світі (а не лише як "критерію істини"), по-третє, з розрізненням *теоретичного* (філософія, наука) та *духовно-практичного* (світогляд, релігія, мистецтво) освоєння світу, із зосередженням уваги на останньому, по-четверте, з підвищенням інтересу до філософського осмислення екзистенційних вимірів людського буття (віра, надія, любов та ін.). Дослідження цих напрямків упродовж наступних років (70 – 80-ті) приводили нас до освоєння новітньої філософської проблематики, визначальної для ХХ сторіччя, що її дослідження відбувалося вже в річищі немарксистських філософських течій» [17, с.72].

Після 1968 й особливо 1972 років можливості філософів України для бодай відносно вільного розмислу різко скорочуються. Існує певна інерція, проте на перший план висуваються не оригінальні дослідження, хоч і вони є, і цікаві (книга «Человек и мир человека», наприклад), а коментарі, дослідження чогось часткового та критика західної філософії.

Чи не чільне місце займає критика західної філософії, причому в неї йдуть і ті, хто не був «ланцюговим собакою ЦК», а зарекомендував до цього себе оригінальними мислителями. Така критика дає їм можливість вкрапляти туди щось своє, хоч і не завжди (І.В. Бичку не дозволили дати в книзі «Пізнання і свобода» останню частину дисертації, де йшлося про авторське розуміння автентично-марксистського підходу до проблеми свободи). Цікавою була критика екзистенціалізму, особливо в 1960 – на початку 1970-х, бо екзистенціалізм вважався директивними органами минувшиною. Вартою уваги була критика «Праксису». З неї було зрозуміло, що існує неортодоксальний, вельми цікавий марксизм. Акцент робився не на аналіз мови, текстів, а на алгоритми практичної дії, на гуманізацію людського буття.

Закуповувалися оригінальні тексти для бібліотек. Скажімо, антологія західної естетики містила (англійською мовою) повний текст есе Сартра «Що таке література», де було те, що вилучили при перекладі російською.

Як згадував Василь Лісовий, Володимир Шинкарук (декан філософського факультету у 1965-1968 рр., до цього – доцент, потім професор цього ж факультету) «тримався настанови, щоб викладання у Київському університеті велося українською мовою. В одній із наших розмов у 90-і роки згадував, що йому самому це далось нелегко. Йшлося про розробку української історико-філософської термінології» [12].

У 1960-ті викладання філософії та психології у низці провідних вишів УРСР велося українською мовою, були опубліковані (хоча зі значними купюрами) деякі соціально-філософські твори Івана Франка, з'явилися книги про філософські погляди класиків української культури, почалося вивчення філософської спадщини Києво-Могилянської Академії. Водночас те, що не могло бути опубліковане легально, поширювалося у Самвидаві – скажімо, машинописні копії повних текстів Франка чи книг Шлемкевича й Маланюка.

«До цього слід додати, що сам Лісовий устиг написати і захистити дисертацію з лінгвістичної прагматики, написану українською мовою. А Мирослав Попович 1971 року ще встиг випустити україномовну монографію «Логіка і наукове пізнання». Потім україномовні дисертації з філософії зникнуть, а монографії та науково-популярні книги, навіть присвячені українській культурі та філософії, аж до останніх років перебудови виходитимуть (за дуже рідкими винятками) російською мовою – скажімо, книга того ж Поповича, присвячена культурі давніх слов'ян» [9].

З 1960-х фактом стала поява позаінституційної філософської думки; йдеться не лише про оприлюднені у Самвидаві чи призначені для поширення в ньому тексти, а й про те, що іноді проривалося в підцензурних виданнях (з відповідним покаранням авторів і редакторів, яке наставало після цього). Й одним із головних сюжетів, до яких зверталася неінституційна думка, стало те, що було майже нездійсненне в рамках інституційної філософії – хіба що на рівні окремих ідей і фрагментів, – а саме філософія українського буття [Див.: 7; 8].

Від автентичного марксизму – до різних напрямів неомарксизму і часом до постмарксизму. Такими, якщо коротко, були зміни в українській професійній філософії та гуманітаристиці наприкінці 1960 – на початку 1970-х років. При цьому найбільш суспільно резонансними були неомарксистські, а з тим і відверто немарксистські гуманістичні тексти. Але прихованих постмарксистів у ті часи було небагато; ще менше було немарксистів – таких, як Євген Сверстюк, який працював в Інституті психології, але зачіпав у своїх легальних текстах філософсько-світоглядні та теоретико-методологічні проблеми.

Разом із тим в УРСР складно, м'яко кажучи, було з філософією історії й історією української філософії, не дозволялася – так, як вона дозволялася росіянам – конструктивна критика концепцій національних немарксистських мислителів і видання їхніх праць. Чи не єдиним значущим твором, який можна віднести до філософії історії, стала стаття Михайла Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції» (1966), присвячена засадничим питанням українсько-російських відносин у минулому. Автор робив висновок про невідповідність для українців і соціально-реакційний характер поглинання

Гетьманщини Московщиною: «На середину XVII ст. Україна була країною, в якій буржуазні елементи виступали досить рельєфно і починали відігравати роль головного фактора в історичному розвитку. Ці елементи логікою нового порядку були штучно задушені; вони виявилися неспроможними протистояти злагодженій і добре озброєній феодалній машині царської Росії» [2, с.533-534]. Ця робота у контексті звернення до проблематики філософського розмислу прикметна тим, що вона відіграла роль своєрідного філософсько-історичного маніфесту, який протистояв істмату та потужним уже тоді ідеям «східнослов'янської єдності».

Картина доби у розрізі розвитку української філософії буде неповною, якщо не згадати про те, що діялось у діаспорі. В ній продовжилася робота таких мислителів, як Д. Чижевський, М. Шлемкевич, Є. Маланюк, Д. Донцов та інш. Вочевидь, щодо співвідношення української філософії на еміграції та української на теренах матірної України, можна застосувати висновки щодо української літератури ХХ ст., зроблені Г. Грабовичем. Він писав, що існує дві окремі літератури: радянська й еміграційна. «Співвідношення між ними, ролі, які вони відігравали на протязі історії, не були симетричні...» Та нехтувати емігрантською традицією не варто. «Вона ж бо представляє нам прецікаву гаму фактів і досвіду й подає перспективу, яка є конечна для того, щоб зреконструювати тотальність українського життя в ХХ ст. – не тільки на еміграції, але й у радянській Україні; бо, якщо йдеться про доповнення офіційно прийнятого й допущеного образу дійсності, то навіть криве дзеркало є краще від жадного» [6, с.5]. Хоча, як видається, тут є певна частка спрощення: все ж контакти між літераторами та читачами в УРСР і на еміграції ніколи не переривалися, і в УРСР нелегально завозилися опубліковані на Заході художні твори.

Наведений вище короткий екскурс з історії розвитку української філософії/філософії в Україні показує, наскільки непростим є визначення меж і критеріїв віднесення тієї чи іншої філософської концепції чи постаті філософа до певної категорії. Зрештою, варто визнати, що вказаний поділ є досить умовним. Ще й сьогодні досить популярним є підхід до проблеми першого українського філософа-систематизатора Д. Чижевського, широко відомий філософському загалові. Він полягає у підході до систематизації у філософії на кшталт природничих наук. Д. Чижевський, який був яскравим представником гегельянства, розглядав українську філософію в структурі світової як висхідний, прогресивний рух «від нижчого до вищого». Не знайшовши у ній всесвітньо значимих ідей і так само відомих постатей, вчений відмовлявся взагалі визнавати існування окремих української філософії як унікального явища. Натомість Д. Чижевський вважав, що на Україні філософія існує на початковій стадії розвитку, вона не є вагомою складовою існуючої європейської філософської традиції. «...ми

знаходимося в досить скрутному становищі, коли захочемо схарактеризувати українську філософічну думку, бо ми можемо з певністю сказати, що маємо тут справу лише з початками і наміченням думок, які можуть бути розвинені в дальшій філософічній творчості українських мисленників майбутнього, - стверджував дослідник у роботі «Нариси з історії філософії на Україні». - Власне, так само стоїть справа і в інших слав'ян. Ані релігійна філософія у росіян, ані „месіанізм“ у поляків теж не досягли такого рівня, щоб можна було говорити про світове їх значіння». Що ж до постатей філософів, то Україні, як і всій «слав'янській... філософії треба ще чекати на свого „великого філософа“. Тоді те оригінальне, що, може, є в зародку в творах дотеперішніх слав'янських мисленників, виступить у весь зріст, відкривши глибини національного духа, не лише перед усім світом, а й перед народом самим» [16]. Таким чином вчений прийшов до висновку, що української філософії як всесвітньо значимого явища ще не існує, тому мова може йти лише про «філософію на Україні». Втім, така його оцінка торкалася 1920-х років; з того часу Польща висунула таких добре знаних у світі мислителів, як Роман Інгарден, Юзеф Марія Бохеньський, Чеслав Мілош, Лешек Колаковський та логіки Львівсько-Варшавської школи.

Характеризуючи позицію Д. Чижевського, В. Горський зазначав: «Концептуальна позиція Д. Чижевського ґрунтується на виробленому ще з часів Просвітництва в західноєвропейській культурі погляді на філософію як тип науково-теоретичного знання, що будується відповідно до логіки наукового пізнання й фіксує одержаний результат у вигляді науково-філософських теорій, систем тощо. Такий погляд переважає в колі істориків філософії впродовж ХІХ ст., певною популярністю він користується й понині. В межах його формувалась і історико-філософська позиція Д. Чижевського. Адже не випадково обидві узагальнюючі праці його присвячені історії філософії "на" Україні, що передбачало погляд на Україну хіба що як на певний простір, в межах якого здійснюється розвиток єдиної, всесвітньої науково-філософської думки» [5].

На відміну від класового підходу до філософії, що панував в УСРС, Д. Чижевський вважав перс пективним погляд з національної точки зору, яку він сам характеризував як «романтичну» на противагу «раціоналістичній». Свою думку щодо цінності такого підходу мислитель обґрунтовував наступним чином: «Цілком ясно, як треба з цього пункту погляду розв'язати питання про відношення між нацією та людством, між національним та вселюдським, — кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в оцих обмежених і однобічних здійсненнях загально-людський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному оригінальному, у своїй "однобічності" і обмеженості і має вічне, загальне значіння. Як живі, різнманітні людські індивідууми у

суспільстві, так конкретні, різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство є можливе» [16].

Куди цікавішим і оригінальнішим, власне, в силу об'єктивних обставин більш сучасним видається підхід до питання співвідношення української філософії/філософії в (на) Україні, запропонований В. Горським [3; 4]. Дослідник пропонує поглянути на проблему не з точки зору методології конкретних наук. Тим більше, не з позицій класового підходу, а з точки зору культури, яка є «способом існування нації у світі». Філософія ж є найвищою формою самоусвідомлення, саморефлексії нації. Звідси витікає логічний висновок, що кожна національна культура, яка самоусвідомлює себе, має свою національну філософію. В. Горський елегантно знімає протиріччя українська філософія/філософія в (на) Україні («на» стосується суто періоду існування УРСР, тобто колоніального стану України), певним чином об'єднуючи та розширюючи предметне поле. Автор користується поняттям «філософська культура України», що включає в себе весь філософський процес, який протікає на землях матірної України, та філософію української діаспори. Філософія ж, яка є засобом самоусвідомлення нації, найвищою формою саморефлексії, за вказаною логікою, завжди притаманна культурі і може існувати як у раціональних формах – теоретичної філософії, так і у формах художньої творчості. Таким чином, знімається і питання про не існування/існування української філософії як певного феномена. Тут також є і заперечення думки Д. Чижевського, що української філософії ще немає, є тільки її зародки. Позитивним моментом методології В. Горського є і той факт, що його теорія є в принципі відкритою. Вона передбачає як мінімум діалог, дозволяє суперечність у визначенні українськості тієї чи іншої постаті філософа. Головним критерієм віднесення того чи іншого явища чи постаті мислителя до української філософії, який пропонує дослідник, є вписування його та позитивний вплив на розширення кола української культури, утвердження її самобутності та життєздатності. Філософ висловлює дуже слушну думку про те, що цінність процесу філософування полягає у «...здатності філософії розвиватись не лише до межі, яку встановлює пануюча культура, а й виходити за цю межу. Завдяки такій здатності філософія виявляється спроможною не лише здійснювати функцію самопізнання культури, а й виконувати роль засобу самокритики культури, усвідомлення нею власної обмеженості» [5].

Бурхливі дискусії з приводу пошуків критеріїв віднесення того чи іншого феномена саме до української філософії, які не вщухають і до тепер, очевидно, виявили принципову неможливість визначення цих координат раз і назавжди. Проаналізувавши більшість із того, що було написано із даного питання наприкінці 1990-х-початках 2000-х, дослідник І. Лисий приходять до обґрунтованого висновку, що, зрештою, жодний

набір цих критеріїв, запропонований авторами вказаних методологічних статей та навіть монографій із цього питання, не витримує серйозної критики. «Кожна із прикмет українського філософування, трактованих авторами як специфікуючі, звісно, ледве чи є унікальною для питомої філософської думки. Про її специфікуючу вагу може йтися лише при врахуванні їх особливих системних зв'язків, так би мовити - в комплексі. А системність такого роду оприявнює себе у змісті національної філософської традиції, яка, безумовно, варта пильнішої уваги істориків української філософії». І все ж І. Лисий визнає, що «...все ж таки увага до національної визначеності філософії посилюється. І сприяють цьому внутрішні трансформації самого філософського мислення — його перехід від сциєнтистської орієнтації до культуроцентристської, що означає зміну домінуючої моделі філософії у метафілософській рефлексії» [13].

Висновки. Попри те, що питання української філософії/філософії в Україні радянського періоду певним чином викладено і вирішено навіть на рівні підручників з філософії, воно все ще залишається відкритим. Проте, вочевидь, «остаточного і безповоротного» вирішення цієї дилеми ніколи не будемо мати, зокрема, і через певну умовність такого поділу, який все ж має сенс як символічне означення крайніх позицій у розвитку філософії на цих землях у добу УРСР, як і власне всієї гуманітарної культури загалом. Щодо пошуку критеріїв віднесення певного явища чи постаті до української філософії, він, безумовно, повинен продовжуватись при врахуванні принципу співвіднесеності низки критеріїв, які зрештою дозволять оцінити певне філософське явище як цілісність з точки зору розширення саме українського культурного кола через поглиблення його саморефлексії та самокритики.

1. Білодід В.Д. Сталін і академічна філософія в Україні. К.: СтилоС, 2011. 208 с.
2. Брайчевський. М. Приєднання чи возз'єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції. *Вибрані твори*. Нью-Йорк-Київ: Видавничий дім "KM Academia", 1999. С. 489-535.
3. Горський В. С. Історія української філософії: курс лекцій. К.: Наук. думка, 1996. 286 с.
4. Горський В.С. Біля джерел. Нариси з історії філософської культури України. К: Києво-Могилянська Академія, 2006. 260 с.
5. Горський В. Фундатор історико-філософського українознавства (до 110-річчя від дня народження Д. І. Чижевського). URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S>
6. Грабович Г. У пошуках великої літератури. К.: Інститут української археографії АН України, 1993. 56 с.
7. Грабовська І. Українське шістдесятництво: пролог європейськості в добу тоталітаризму. *"Дні науки філософського факультету" - 2013,*

Міжнар.наук.конф. (2013; Київ): [матеріали доповідей та виступів]/редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. Ч.2. С. 247-249.

8. Грабовська І. Інтелектуальне шістдесятництво та його рецепція у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. *Українознавчий альманах*. Вип. 14. 2013. С. 73-75.

9. Грабовський С. Відродження української філософії в УРСР (1960–1980 рр.). Нотатки «включеного спостерігача». К.: НАУКМА, 2014. 80 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10847/Hrabovskyi_Vidrodzhennia_ukrainskoi.pdf?sequence=1&isA.

10. Історія української філософії: Підручник/загал. ред. Русина М.Ю., Огородника І.В. К.:Академвидав, 2008. 624 с.

11. Крымский С.Б., Чайка Т.А. Сергей Крымский: наш разговор длиною в жизнь (Цикл интервью Т.А. Чайки). К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. 436 с.

12. Лісовий В. Спогади. URL: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1281364212>.

13. Лисий І. Проблема національної визначеності української філософії (Огляд публікацій 2005–2006 рр.). *Могиланські історико-філософські студії*. 2008. URL: file:///D:/%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%BD%D1%8C%202020/Lysyi_Problema.pdf

14. Лисий І. Національно-культурна ідентичність української філософії у баченні Вілена Горського. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149243242.pdf#97> Іван..

15. Попович М. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. 728 с.

16. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1992. 230 с. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm>

17. Шинкарук В.І. «Хрущовська відлига» і нові тенденції в дослідженнях Інституту філософії АН України в 1960-х роках. *Вибрані твори: у 3-х т.* К.: Український Центр духовної культури, 2004. Т.3 Ч.1. С.57-72.

References

1. Bilodid V.D. (2011). *Stalin i akademichna filosofiya v Ukrayini* [Stalin and academic philosophy in Ukraine]. K.: Sty'los. 208 p. (in Ukrainian).

2. Brajchevs'kyj. M. (1999). *Pry'yednannya chy'vozz'yednannya? Kry'ty'chni zamitky' z pry'vodu odniiyei koncepciyi* [Joining or reuniting? Critical notes about one concept]. *Vy'brani tvory*. N'yu-Jork-Ky'yiv: Vy'davny'chy'j dim "KM Asademia". 489-535. (in Ukrainian).

3. Gors'kyj V. S. (1996). *Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi: kurs lekciij* [History of Ukrainian philosophy: a course of lectures]. K.: Nauk. dumka. 286 p. (in Ukrainian).

4. Gors'kyj V.S. (2006). *Bilya dzherel. Nary'sy' z istoriyi filosof's'koyi kul'tury' Ukrayiny'* [Near the springs.

Essays on the history of philosophical culture of Ukraine]. K.: Ky'yevo-Mogy'lyans'ka Akademiya. 260 p. (in Ukrainian).

5. Gors'kyj V. *Fundator istory'ko-filosofs'kogo ukrayinoznavstva (do 110-richchya vid dnya narodzhennya D. I. Chy'zhevs'kogo)* [Founder of historical and philosophical Ukrainian studies (to the 110th anniversary of the birth of DI Chizhevsky)]. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S> (in Ukrainian).

6. Grabovy'ch G. (1993). *U poshukax vely'koyi literatury'* [In search of great literature]. K.: Insty'tut ukrayins'koyi arxeografiyi AN Ukrayiny'. 56 s. (in Ukrainian).

7. Grabov's'ka I. (2013). *Ukrayins'ke shistdesyatny'cztvo: prolog yevropejs'kosti v dobu totalitary'zmu* [Ukrainian sixties: the prologue of Europeaness in the age of totalitarianism]. *"Dni nauky' filosof's'kogo fakul'tetu - 2013, Mizhnar.nauk.konf. (2013; Ky'yiv): [materialy' dopovidej ta vy'stupiv]/redkol.: A.Ye. Konvers'ky'j [ta in.].* K.: Vy'davny'cho-poligrafichny'j centr "Ky'yivs'ky'j univ'ersytet". Ch.2. 247-249. (in Ukrainian).

8. Grabov's'ka I. (2013). *Intelektual'ne shistdesyatny'cztvo ta jogo recepciya u pracyax vitchy'znyany'x ta zarubizhny'x avtoriv* [Intellectual sixties and its reception in the works of domestic and foreign authors]. *Ukrayinoznavchy'j al'manax*. Vy'p. 14. 73-75. (in Ukrainian).

9. Grabov's'ky'j S. (2014). *Vidrodzhennya ukrayins'koyi filosofiyi v URSS (1960–1980 rr.). Notatky' «vkluychenogo sposterigacha»* [Revival of Ukrainian philosophy in the USSR (1960-1980). Notes of the "included observer"]. K.: NaUKMA. 80 s. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10847/Hrabovskyi_Vidrodzhennia_ukrainskoi.pdf?sequence=1&isA. (in Ukrainian).

10. Rusy'n M.Yu., Ogorodny'k I.V. (ed.). (2008). *Istoriya ukrayins'koyi filosofiyi: Pidruchny'k* [History of Ukrainian philosophy: Textbook]. K.: Akademvy'dav. 624 p. (in Ukrainian).

11. Krymskij S.B., Chaika T.A. (2012). *Sergej Krymskij: nash razgovor dlinoju v zhizn' (Cikl interv'ju T.A. Chajki)* [Sergei Krymsky: our lifelong conversation (TA Chaika's interview series)]. K.: Izdatel'skij dom Dmitrija Burago. 436 p. (in Russian).

12. Lisovy'j V. *Spogady'* [Memoirs]. URL: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1281364212>. (in Ukrainian).

13. Ly'sy'j I. (2008). *Problema nacional'noyi vy'znachenosti ukrayins'koyi filosofiyi (Oglyad publikacij 2005-2006 pp.)* [The problem of national certainty of Ukrainian philosophy (Review of publications 2005-2006 pp.)]. *Mogy'lyans'ki istory'ko-filosofs'ki studiyi*. URL: file:///D:/%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%BD%D1%8C%202020/Lysyi_Problema.pdf (in Ukrainian).

14. Ly'sy'j I. *Nacional'no-kul'turna identy'chnist' ukrayins'koyi filosofiyi u bachenni Vilena Gors'kogo* [National and cultural identity of Ukrainian philosophy in

the vision of Vilen Horsky]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149243242.pdf> Ivan.. (in Ukrainian).

15. Popovych M. (1998). *Nary's istoriyi kul'tury` Ukrayiny* [Essay on the history of Ukrainian culture]. K.: «ArtEk». 728 p. (in Ukrainian).

16. Chy`zhevs`ky`j D. (1992). *Nary`sy` z istoriyi filosofiyi na Ukrayini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. K. 230 p. URL: <http://litopys.org.ua/chyph/chyph.htm> (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.11>
УДК 314/316(477)

17. Shy`nkaruk V.I. (2004). «Xrushhovs`ka vidly`ga» i novi tendencyi v doslidzhennyax Insty`tutu filosofiyi AN Ukrayiny` v 1960-x rokax ["Khrushchev's thaw" and new trends in the research of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine in the 1960s.]. *Vy`brani tvory` : u 3-x t.* K.: Ukrayins`ky`j Centr duxovnoyi kul`tury`. T.3 Ch.1. 57-72. (in Ukrainian).

Сергій Грабовський

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Відділ філософських проблем етносу та нації,
Інститут філософії імені Г.Сковороди НАНУ, м. Київ

ORCID 0000-0003-3041-8945
Email: HrabovskyS@gmail.com

УКРАЇНСТВО І ПРОБЛЕМА ФАЛЬШИВОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Анотація. Стаття присвячена одній із найважливіших проблем національного самоствердження українців у сучасному світі – проблемі відновлення/очищення та добудови історичної пам'яті. Автор показує, що радянська і нинішня російська влада створили та постійно розвивали механізми насадження соціально-історичної міфології за допомогою потужної пропагандистської машини та репресивного апарату. Ця міфологія заміщала собою дійсну історичну пам'ять, ставлячи на її місце фальшиву історичну пам'ять. Особливо це стосувалося т.зв. «національних республік» СРСР, в яких насаджувалася не лише тоталітарна, а й колоніальна соціальна міфологія. Ця міфологія є одним із ефективних інструментів «гібридної війни» Росії проти України та проти всіх демократичних держав на пострадянському просторі.

Автор окреслює розвиток теоретичних уявлень про історичну (соціальну) пам'ять упродовж ХХ-ХХІ століть. У статті окреслені головні концептуальні моделі такої пам'яті, що були створені західними дослідниками. Критичний аналіз цих концепцій показує, що вони не враховують наслідків тоталітарного викривлення такої пам'яті та фактично ставлять знак рівності між впливом на історичну пам'ять, здійснюваним у сучасному демократичному та тоталітарному й неототалітарному суспільствах. Автор вказує на необхідність розрізнення таких впливів і посилається на тих українських мислителів, які ще у 1960-70 роках вели мову про специфіку тоталітарної пропаганди та політичної практики щодо формування фальшивої історичної пам'яті.

Висновок статті полягає в тому, що необхідними є витіснення соціально-історичної міфології класичного тоталітаризму та його новітніх російських форм, деконструкція та деструкція фальшивої історичної пам'яті, виворочення всіма тоталітарними режимами минушини та сучасності. Вартим дискусій є питання про ефективні методи та форми побудови та відбудови історичної пам'яті.

Ключові слова: історична (соціальна) пам'ять, тоталітаризм, тоталітарна соціальна міфологія, фальшива історична пам'ять, «клас-пам'ять», історична амнезія, українці.

Serhiy Hrabovsky

PhD in Philosophy, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine

UKRAINIANNES AND THE PROBLEM OF FALSE HISTORICAL MEMORY: FORMULATION OF THE QUESTION

Abstract. The article is devoted to one of the most important problems of national self-affirmation of Ukrainians in the modern world - the problem of restoration / purification and completion of historical memory. The author shows that the Soviet and current Russian authorities created and constantly developed mechanisms for planting socio-